

1995-2005 YILLARI ARASINDA TÜRK RUNİK METİNLERİ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALARA BİR BAKIŞ

(İlmi Araştırmalar, S. 20, Güz 2005, s. 43-56)

*Yrd. Doç. Dr. Erhan AYDIN**

ÖZET

Türk runik metinleriyle ilgili, deşifre edildiği 1993 yılından bugüne kadar, özellikle Türkiye dışındaki Türkoloji merkezlerinde çok sayıda çalışma yapıldı.

1995-2005 yılları arasında da Türk runik metinleriyle ilgili Türkiye ve dünyada birçok yayın yapıldı. Bu yayınlarda bir yandan çeşitli kelime, ibare veya cümleler yeniden okunup anlamlandırılmış, diğer yandan çok sayıda metin yayımı yapılmıştır. Bu çalışmamızda, 1995-2005 yılları arasında Türk runik harfli metinler üzerine yapılan çalışmalar tanıtılacaktır.

Anahtar kelimeler: *Türk runik metinleri, Kök Türkler, 1995-2005 yılları arası yapılan çalışmalar, Orhon Yazıtları.*

ABSTRACT

Many studies have been carried out about the Turkish runic texts since their decipherment in 1993, especially at the Turcology research centers outside Turkey.

Between the years 1995-2000, many studies have been carried out in Turkey and in the world about the Turkish runic texts. In these studies, on the one hand, some phrases or sentences have been re-read and re-interpreted; on the other hand, various texts have been published. In this study, we introduce the studies on the Turkish runic texts carried out in the last decade.

Key words: *Turkish runic texts, Kök Turks, studies carried out between 1995 and 2000, the Inscriptions of Orchon.*

Bilindiği gibi Türk runik metinleri 1893 yılında V. Thomsen tarafından deşifre edilmiş ancak ilk yayımı V. Radloff tarafından 1895 yılında yapılmıştı. O günlerden bugüne kadar Türk runik metinleri üzerinde çok sayıda çalışma yayımlanmıştır. Bu çalışmalardan bazıları metin neşri, bazıları ise sorunlu kelime, ibare veya cümlelerin yeniden okunması veya anlamlandırılması şeklindedir.

* Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü / KAYSERİ; erhana@erciyes.edu.tr

Özellikle 1990'lı yıllarda taşlara veya kâğıda yazılı Türk runik metinleri üzerinde yapılan çalışmaların sayısının arttığı gözlemlenmektedir. Dünyada ve Türkiye'de bu artışın sebeplerinden birisi belki de 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığına kavuşmasıdır. Bu siyasi değişiklikle birlikte Türkiye ve diğer ülkelerle Türk Cumhuriyetleri arasında öğretim üyesi ve öğrenci değişimi yapılmış, böylelikle Türkiye'den ve dünyadan Türkologların bölgeyi görmesi ve oralarda araştırma yapması kolaylaşmıştır.

Bugüne kadar Türk runik metinleri üzerinde yapılan çalışmaların çok fazla olduğu söylenelemiştir. Yakında yayımlamayı düşündüğümüz Türk runik metinleri bibliyografyası da bunu ortaya koymaktadır.

Bu yazıda, 1995-2000 yılları arasında Türkiye'de ve dünyada Türk runik metinleri üzerinde yapılan çalışmalar değerlendirilecek, yayınlara ulaşamamış okuyucuya yayınlar hakkında bilgiler vermeye çalışılacaktır.

1995

G. Aydarov Almatı'da 1995 yılında yayımladığı *Kültegin öskertkişi* adlı eseriyle Türk runik metinleriyle ilgili çalışmalarına bir yenisini daha eklemiştir. Aydarov, Türkoloji literatüründe daha çok *Yazık Orhonskix Pamyatnikov Drevnetyurkskoy Pis'mennosti VIII veka*, (Alma-ata, 1971: Akademiya Nauk Kazakskoy SSR) adlı eseri ile tanınmaktadır.

Macarların ünlü Türkoloğu Á. Berta, 1995 yılında yayımladığı "Neue Lesungs und Deutungsvorschläge für die Inschrift Toñukuk" (*AOH*, 48, s. 313-320) başlıklı çalışmasında Tonyukuk Yazıtı'ndaki problemleri bazı cümleler için yeni okuma ve anlamlandırmalar önermiştir. Bunlardan, Tonyukuk 29. satır ile 33. satırda geçen ve uzun zaman *körüg* şeklinde okunan kelime ile ilgili olarak, Hamilton (1986: 112)'un önerdiği ve Erdal (1991: 422)'ın da onayladığı *küräg* "Deserteur" okuyuşu ve anlamlandırmasına katıldığını bildirmiştir. Önerdiği bir diğer okuyuş ve anlamlandırma ise Tonyukuk Yazıtı'nın 8. satırında geçen *oçuk ~ uçuk* kelimesi ile ilgilidir. Bu kelimeyi de *uç + ok* şeklinde okumuş ve *uç* "sınır", *ok*'u ise edat olarak düşünmüş, "düşmanlarımız etrafta tıpkı sınırimız gibiydi" şeklinde anlamlandırmıştır. Bu problemleri belki de üzerinde en fazla tartışılan cümlelerden birisidir. Berta, bu yazısında sorunlu cümlenin ikinci bölümünü işlememiş, daha sonra 2004 yılında yayımlanan eserinde ele almış, orada da soru işareti ile karşılaşmıştır. Bu satırların yazarı da bildiri olarak sunduğu yazısında cümlede geçen birinci sorunlu kelimeyi *uçuk* "tahıl, saman kabuğu (mec.

fakir)”; ikinci kelimeyi de Mo. *elbeg* “bolluk içinde, zengin” olarak okumuş ve anlamlandırmıştır (Erhan Aydın, “Tonyukuk Yazıtı’ndaki Problemler Üzerine”, *I. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu*, Gazi Üniversitesi, 11-13 Mayıs 2005, Ankara, basılmamış bildiri). Böylelikle Tonyukuk 8’de geçen ve kare şekline benzeyen işaret **lb* çift ünsüz ses değeri ile karşılanmış olmaktadır.

1995 yılında yayımlanan önemli çalışmalardan birisi de Mehmet Ölmez’in “Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Öğeler” başlıklı 3 seri hâlinde yayımladığı makalesidir (“Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Öğeler (1)”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 5, 1995, 227-229; “Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Öğeler (2)”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 7, 1997, 175-186; “Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Öğeler (3)”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 9, 1999, 59-65). Ölmez, bu çalışmada Türk runik metinlerindeki yabancı kelimeler üzerinde durmuştur. Örnek olarak *ançola-* “sunmak, takdim etmek, teslim etmek” fiili, Çin. *an chang* kelimesi ile + *la* Türkçe fiil yapan ekle açıklanmıştır. Ölmez’in üzerinde durduğu bir diğer kelime ise *apar* “kavim adı (Avar)”dır. Bu kavim adının *apar* değil de *par* şeklinde okunması gerektiği tartışması herkesin malumudur (Ayrıntı için bk. Sertkaya 1999: 23-26). Ölmez, ayrıca bu yazısında *balbal* (< Mo. **barimal*) ve *çugay* (< Çin. *shi-hui*) kelimeleri üzerinde de durmuştur. Ölmez de Tezcan gibi *çugay* kelimesinin Çince’den geçtiğini düşünmektedir (Tezcan 1995: 230-231).

1995 yılında yapılan önemli yayınlardan birisi de kuşkusuz Osman F. Sertkaya’nın çalışmalarını toplayan ve *Göktürk Tarihinin Meseleleri* adını taşıyan eserdir (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları). Eser böylece Sertkaya’nın geçmişte yayımlanan yazıtlarına ulaşamayan okuyucular için başvuru kaynağı niteliğini kazanmıştır (Bu yayının tanıtması için bk. Ölmez 1995).

Leyla Subaşı Uzun’un *Orhon Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı* (Ankara: Simurg Yayınları) adlı eseri de bu yıl içerisinde yayımlanan bir diğer çalışmadır. Subaşı Uzun, yazıtları dilbilimci gözüyle, dilbilimsel verilerin sonuçlarına göre incelemiştir.

1995 yılının tarih alanında belki de en önemli çalışması Ahmet Taşağıl’a ait *Gök-Türkler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları) adını taşıyan çalışmadır. Bu kitap, üç kitaptan oluşacak olan Kök Türk tarihinin ilk kitabı olup I. Kök Türk dönemini hem yazıtlara hem de Çin belgelerine göre incelemiştir. Taşağıl, ayrıca St. Julien, E. Chavannes, Yakineff, B. Ögel, L. Mau-tsai ve J. Chang tarafından tercüme edilmeyen bazı Çin belgelerini de Türkçeye aktarmıştır.

Talat Tekin’in bu yıl içerisinde yayımladığı *Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk* (Ankara: Simurg Yayınları) adlı çalışmasını da saymak gerekir. Yine Talat Tekin’in

“Elegest (Körtle Han) Yazıtı” adlı yazıtı da *Türk Dilleri Araştırmaları* dergisinin beşinci sayısında yayımlanmıştır (s. 19-32).

1995 yılında G. Doerfer’in 75. yaşını kutlayan ve Marcel Erdal ile Semih Tezcan’ın editörlüğünde hazırlanan *Beläk Bitig (Sprachstudien für Gerhard Doerfer zum 75. Geburtstag)*, Herausgegeben: Marcel Erdal und Semih Tezcan, Wiesbaden: Turcologica: 23) adlı kitapta da yazıtlarla ilgili önemli çalışmalar vardır. Semih Tezcan’ın, *çugay* kelimesini inceleyen yazıtı yukarıda anılmıştı. Bu kitaptaki bir diğer yazıt da Talat Tekin (“Some Remarks on the Tunyukuk Inscription”, s. 209-222)’e aittir. Tonyukuk Yazıtı’ndaki bazı sorunlu kelime, ibare ve cümlelerle ilgili birikimlerini okuyucuyla paylaşan yazarın üzerinde durduğu sorunlu yerlerden bazıları şunlardır: Tonyukuk Yazıtı’nın 5-6. satırında geçen ibare genellikle *arkada bülser ~ arkada böşser* vs. şekillerinde okuna gelmişti. Tekin, bu ibarenin *ırakda bilser* şeklinde okunması gerektiğini bildirmiştir. İncelenen bir diğer cümle de Tonyukuk 8’de geçen *yagımız tegre oçok teg erti biz aş <t>eg ertimiz* cümlesidir. Tekin, bu cümledeki ikinci *teg*’deki *t* sesinin unutulmuş olabileceğini ileri sürmüştür. Bu sorunlu cümle ile ilgili bu satırların yazarının görüşü yukarıda anılmıştı. Bu yazıda, aynı yılda yayımlanan Berta’nın yukarıda sözü edilen yazıtında işlediği *küreg* kelimesi Tekin tarafından da işlenmiş ve aynı sonuca varılmıştır. İncelenen bir diğer kelime ise *qurıdınta*dır. Clauson, *kuriya kurıdınta* okuna gelen ibareyi *kuriya kordanta* şeklinde okuyup, “Batıda Khotan” (Clauson 1971: 143) ve “from Khotan” (ED 645a) şeklinde anlamlandırmıştı. Ancak Tekin, Hoten bölgesinin Ötüken’e uzaklığının 1900 km. olmasını öne sürerek *kurıdınta* kelimesinin *kordanta* okunmasına karşı çıkmakta ve klasik okuyuşu ve anlamlandırmayı yani *kuriya kurıdınta* “batıda batılılar” şeklini devam ettirmektedir.

1996

1996 yılı içerisinde yapılan çalışmalardan bazılarını da şöyle sıralamak mümkündür: M. Adamoviç, “*Otça Borça*” başlıklı yazıtında (*CAJ*, 40, 1996, s. 168-172) değişik şekillerde okunup anlamlandırılan *bor* kelimesi üzerinde durmuş ve kelimeyi, Toharca *pör* “ateş”e bağlamıştır. Yazara göre yazıtlarda geçen *tümen* ile birlikte ikinci Toharca kelime olmaktadır. Bu önemli ve kanaatimizce tartışmaya son noktayı koyan yazıt Erhan Aydın tarafından Türkçeye de çevrilmiştir: “*Otça Borça*”, (çev. Erhan Aydın), *Türk Dili*, 633, Eylül 2004, 261-264.

1996 yılında bildiri olarak sunulmuş bir önemli yazıt da Viktor G. Guzev’in “Göktürk Yazıtının Otokton Menşei Varsayımını Geliştirme Denemesinin Bazı Sonuçları” adını taşıyan

yazısıdır. Bu yazı 3. *Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı*'nda okunmuş ve 1999 yılında da basılmıştır (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları).

1997

1997 yılında Saadettin Gömeç'in *Kök Türk Tarihi* (Ankara: Türksoy Yayınları; ikinci baskı: Ankara, 1999: Akçağ Yayınları) adlı çalışması yayımlanmıştır. Gömeç, eserinin girişinde Türklerin, söylendiği gibi, yazmayı sevmedikleri fikrine karşı çıkararak yazıtlardan hareketle bir Kök Türk Tarihi hazırlamıştır. Bu çalışmanın bazı yerlerinde tabii Çin ve Bizans kaynaklarına da başvurmuştur. Gömeç, yazıtlara bir tarihçi gözüyle bakmanın yanında dilci gözüyle de bakarak çeşitli açıklamalarda bulunmuştur.

Bu yılın önemli çalışmalarından birisi de I. Kormuşin'e aittir. *Tyurkskie eniseyskie epitafii, teksti i issledovaniya* (Moskva: Rossiyskaya Akademiya Nauk) adını taşıyan bu çalışmada Yenisey Yazıtları ele alınmış ve yazıtlar araştırmacı tarafından tekrar okunmuştur. Bilindiği gibi Kormuşin'in bu yayınından önce Radloff, Orkun ve Malov'dan sonra Yenisey Yazıtları ile ilgili en son çalışma D. D. Vasil'ev'in *Korpus* olarak bilinen eseri idi (*Korpus Tyurkskix runičeskix pamyatnikov basseyna Yeniseya*, Leningrad, 1983).

Bu yıl içinde yapılan önemli çalışmalardan birisi de V. Rybatzki'nin Tonyukuk Yazıtı'nı her yönüyle işlediği *Die Toñukuk-Inschrift* adını taşıyan eseridir (Szeged: Studia Uralo-Altaica: 40). Rybatzki, bu çalışmasını transliterasyon, transkripsiyon ve çeviri olmak üzere üçe ayırmıştır. Bu çalışmanın en önemli özelliklerinden birisi, daha önce yapılan çalışmaları geniş bir şekilde değerlendirmiş olmasıdır. Bu sebeple Tonyukuk Yazıtı üzerinde araştırma yapacakların daha önce yapılanları bu çalışmadan öğrenmeleri mümkündür.

1997 yılında yayımlanan bir önemli çalışma da Talat Tekin'e aittir. "Notes on some Chinese Loanwords in Old Turkic" (*Türk Dilleri Araştırmaları*, 7, 165-173) adını taşıyan bu makalede Eski Türkçedeki Çince ödünçlemeler üzerinde durulmuştur. Bu yazıda incelenen bazı kelimeler şunlardır: *yençü* ~ *yinçü* "inci" < Çin. *chên-chu*; *t(e)nsi* ~ *tinsi* "göğün oğlu" < Çin. *t'ien-tsu*; *sençün* ~ *saçun* < Çin. *tsiang-kün*; *sin* "mezar" < Çin. *ts'in* vs.

Talat Tekin'in bu yıl içerisinde yayımladığı bir diğer çalışma da Birinci Altınköl Yazıtı'dır. Bu çalışma L. Johanson'un editörlüğünde çıkan *Turkic Languages*'in ilk sayısında yayımlanmıştır (s. 210-226).

1998

1998 yılında ise Ceval Kaya'nın "Kül Tigin Yazıtının Güneydoğu Yüzünde *Taygun* mu yoksa *Ataygun* mu Okunmalı?", başlıklı yazısı *İlmî Araştırmalar*'ın 6. sayısında yayımlanmıştır (s. 171-179). Kaya, bu yazısında Köl Tigin Yazıtı'nın güneydoğu yüzünde geçen ve genellikle *taygun* okunan kelimenin *ataygun* olarak okunup "yavrular, evlatlar, çocuklar" şeklinde anlamlandırılması gerektiğini öne sürmüştür.

Yine bu yıl içerisinde Jens P. Laut ile Mehmet Ölmez'in editörlüğünde yayımlanan *Festschrift für Klaus Röhrborn anlässlich seines 60. Geburtstag / 60. Doğum Yılı Dolayısıyla Klaus Röhrborn Armağanı* adını taşıyan armağan kitapta Osman F. Sertkaya'nın Çoyr Yazıtı'nı işleyen yazısı ("Die Runen-Inschrift von Çoyr", s. 349-361) bulunmaktadır.

İkinci Altinköl Yazıtı'nı işleyen T. Tekin'in yazısı ("The Second Altinköl Inscription", s. 5-14) ise *Türk Dilleri Araştırmaları* dergisinin 8. sayısında yayımlanmıştır.

1999

1999 yılının önemli çalışmalarından birisi F. Sema Barutcu-Özönder'e aittir. "Türk'ler Ne Zaman Bir 'Millet' İdi? I. Ortak Bir Köken ve Mitleri Vardı: Bir 'Dişi-kurt'tan Türemişlerdi", başlığını taşıyan bu yazı *Kök Araştırmalar* dergisinin I. cildinin 2. sayısında (s. 65-92) yayımlanmış olup, bu yazıda Çin kaynaklarında geçen üç Türk köken efsanesi işlenmiş ve Denis Sinor'un (Sinor 1982) efsaneleri işleyen yazısı ile de karşılaştırılmıştır. Çin kaynaklarındaki Türk köken efsanelerinin ardından Kök Türkçe yazıtlardaki yaradılış ile ilgili mitler ele alınmıştır.

1999 yılında yapılan çalışmalardan birisi de T. Moriyasu ile A. Ochir editörlüğünde hazırlanan ve Osaka'da, The Society of Central Eurasian Studies yayımları arasında çıkan *Provisional Report of Researches on Historical Sites and Inscriptions in Mongolia from 1996 to 1998* adlı eserdir. Bu eserde, mevcut yazıtların bazıları yeniden işlenmiştir. Bu kitapta bulunan bazı yazılar şunlardır: T. Hayashi / T. Ôsawa, "Site of Ikh-Khoshoot and Küli Çor inscription", (s. 148-157); A. Katayama, "Tariat inscription", (s. 168-176); T. Moriyasu, "Site and Inscription of Şine-Usu", (s. 177-195); T. Ôsawa, "Ongi Inscription", (s. 129-136); T. Ôsawa, "Site and inscription of Ikh-Khanui-Nor", (s. 137-140); T. Ôsawa, "Tes Inscription", (s. 158-167); Y. Yoshida / T. Moriyasu, "Bugut Inscription", (s. 122-124).

Bu yılın önemli çalışmalarından birisi de serinin ikinci kitabı olan *Gök-Türkler II*'dir. Ahmet Taşağıl tarafından hazırlanan bu monografide Kök Türklerin 630-681 yılları arasındaki fetret dönemini anlatan Çin belgeleri işlenmiştir.

Talat Tekin'in Yenisey Yazıtlarını incelediği yazısı da *Türk Dilleri Araştırmaları* dergisinin 9. sayısında yayımlanmış olup Tekin, bu yazısında Hemçik-Çırgakı yazıtını işlemiştir ("Hemçik-Çırgakı Yazıtı", s. 5-15).

1999 yılında yapılan bir diğer çalışma da R. Giraud'un *L'empire des Turcs Célestes, Les règnes d'Elterich Qapghan et Bilge (680-734)* (Paris, 1960) adlı ünlü eserinin İsmail Mangaltepe tarafından Türkçeye çevirisidir (*Gök Türk İmparatorluğu, İlteriş, Kapgan ve Bilge'nin Hükümdarlıkları (680-734)*, İstanbul: Ötüken Yayınları). Türkçeye çevirisi pek iyi olmasa da Giraud'un özellikle Tonyukuk hakkındaki düşüncelerinin Türkçeye kazandırılması bakımından önemlidir.

2000

2000 yılında Doğan Aksan'ın *En Eski Türkçenin İzlerinde* adlı önemli eserini görmekteyiz. Aksan, dilbilim verilerine göre yazıtları işlediği bu eserinde Kök Türk yazısının eskiliğine işaret ederken, hareket noktasını yazıtlarda kullanılan mecaz anlatımlar, ikilemeler, atasözleri vs.nin varlığı oluşturmuştur.

2000 yılının önemli yayınlarından birisi de kuşkusuz *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*'in 2000 yılı sayıdır. İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü ile Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA)'nın 23-28 Nisan 2000 tarihleri arasında İstanbul'da ortaklaşa düzenledikleri *II. Milletler Arası Göktürk Anıtları ve Yazıtları Kollokyumu*'nun bildirilerine ayrılmış olan *Belleten*'in bu sayısında önemli makaleler bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır: Cengiz Alyılmaz, "Bilge Tonyukuk Yazıtları Üzerine Birkaç Düzeltme", (s. 11-18). Alyılmaz'ın bu yazısı aynı ad ile *Türk Dilleri Araştırmaları* dergisinin 10. sayısı olan ve György Kara'nın 65. yaşını kutlayan armağanda da yayımlanmıştır (s. 103-112); Ts. Battulga, "Moğolistan'da Yeni Bulunan Göktürk Yazıtları", (s. 47-58); T. Ôsawa, "Moğolistan'daki Eski Türk Anıt ve Yazıtlarının 1996-1998 Yılları Arasındaki Yeni İnceleme Sonuçları (Japon-Moğol Ortak Çalışmasının Ön Raporu Olarak)", (s. 277-286); Osman F. Sertkaya, "Suuci < Sugeci / (Bel) Yazıtı Ne Zaman Yazıldı?", (s. 307-312); Osman F. Sertkaya / S. Harcavbay, "Hoyto-Tamir (Moğolistan)'dan Yeni Yazıtlar (Ön Neşir)", (s. 313-346); Çetin Cumagulov, "Göktürk Harfli Yazıtların Kırgızistan'daki Araştırılması, Muhafazası ve Bugünkü Durumu", çev. Rısbek Alimov, (s. 69-74); Yaşar Çoruhlu, "Göktürk Sanatında Dinî Nitelikli Heykeller ve Tasvirler", (s. 95-146); M. Dobrovits, "Ongin Yazıtını Tahlile Bir Deneme", (s. 147-150); Ahmet B. Ercilasun, "L, N, R'den Sonra Niçin T?", (s.

191-194); Peter Zieme, “Runik Harfli Birkaç Pasaj Üzerine Kimi Yorum Önerileri”, (s. 377-382).

Yine 2000 yılında yayımlanmış bir diğer çalışma da G. Aydarov’a ait olup *Tonkuk öskertkişinin tili* adını taşımaktadır. Bu eserde Aydarov, Tonyukuk Yazıtı’nın dilbilgisi özellikleri hakkında incelemelerde bulunmuştur.

2000 yılında yazıtların neşir çalışmalarından birisi de F. Sema Barutcu-Özönder’in “Eski Türk Çağı Kaya Yazıtları: I. Örük Yazıtı, II. Hangiday Yazıtı, III. Arhanan Yazıtı” adını taşımakta olup *Kök Araştırmalar* dergisinin II. cildinin 1. sayısında yayımlanmıştır (s. 121-134). Barutcu-Özönder’in neşir çalışmalarından birisi de Açı Yazıtları ile Yamani-Us Kaya Yazıtı’nı işlediği makaledir (“Eski Türk Çağı Yazıtları: I. Açı Yazıtları I-II, Yamani-Us Kaya Yazıtı”, *Kök Araştırmalar*, II/2, 147-154).

2000 yılının bir diğer önemli çalışması da Talat Tekin’in *Orhon Türkçesi Grameri* adını taşımakta olup bu çalışma, 1968 yılında yayımladığı kitabın bk. (Tekin 1968) Türkçesidir. Talat Tekin’in Yenisey Yazıtlarından 49 numaralı Bay-bulun II Yazıtı’nı işlediği yazısı da *Türk Dilleri Araştırmaları*’nın György Kara’nın 65. yaşına armağan olarak çıkan 10. sayısında yayımlanmıştır (s. 81-90).

2001

2001 yılının önemli çalışmalarından birisi II. Karabalgasun Yazıtı’nı işleyen makaledir. F. Sema Barutcu-Özönder, bu makalesinde sözü edilen yazıtın yeni bir neşirini yapmıştır (*Kök Araştırmalar*, III/1, 179-183).

Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı ile Moğolistan Aydınlanma Bakanlığı tarafından ortaklaşa yürütülen “Moğolistan’daki Türk Anıtları Projesi” kapsamında elde edilen fotoğrafların bulunduğu albüm Osman F. Sertkaya; Cengiz Alyılmaz ve Ts. Battulga tarafından bu yıl içinde yayımlanmıştır (Ankara: TİKA Yayınları).

2001 yılının önemli çalışmalarından birisi de A. M. Şçerbak’ın *Tyurkskaya runika, Proisxojenje drevneyşey pis’mennosti Tyurok, granicy ee rasprostraneniya i osobennosti ispol’zovaniya* adını taşıyan eseridir (St-Petersburg: Rossiyskaya Akademiya Nauk). Şçerbak, bu eserinde Türk runik yazısının kökeni sorununu tartışmış ve Türk bu yazıtın kaynağının Orhon olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Şçerbak, bazı yazıtlar üzerinde durmuş olup bunlardan birisi de bir ara tartışmalara sebep olan Ulangom Yazıtı’dır. Bu yazıttan başka Kırgızistan’daki yazıtları da gözden geçirmiştir (Hasan Eren’in bu eseri tanıtan yazısı için bk. Eren 2004).

2002 yılının kuşkusuz en önemli projesi *Türkler* adlı ansiklopedidir. Bu ansiklopedinin içerisinde de yazıtlarla ilgili çalışmalar bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır: Cengiz Alyılmaz, “Orhun Yazıtları”, (c. 3, s. 754-764); G. Babayar, “Göktürk Kağanlığı Döneminde Batı Türkistan Yönetimi”, (c. 2, s. 110-117); L. Baratova, “Orta Asya’daki Türk Kağanlığı (M.S. 600-800)”, çev. Başar Batur (c. 2, s. 89-96); T. Ôsawa, “Batı Göktürk Kağanlığı’ndaki Aşinaslı Bir Kağan’ın Şeceresine Ait Bir Kaynak”, (c. 2, s. 79-87); Ahmet Taşağıl, “Göktürkler” (c. 2, s. 15-48).

Yine 2002 yılında yayımlanan Peter Zieme Armağanı’nda (*Splitter aus der Gegend von Turfan, Festschrift für Peter Zieme anlässlich seines 60. Geburtstags*, Yay.: Mehmet Ölmez / Simone-Christiane Raschmann, İstanbul-Berlin) da Türk runik metinleri üzerine yazılar vardır. Bunlardan birisi J. Taube’ye aittir. Taube, “Eine runentürkische Inschrift (Tonyukuk, 01-16) im Lichte von Jean Gebsters Geschichte der Bewusstwerdung (Mit einem Nachtrag zu Tonyukuk 17-32)”, (s. 333-365) adını taşıyan çalışmasında Tonyukuk Yazıtı’nın 1-16 satırları arasını yeniden gözden geçirmiş ve çeşitli öneriler sunmuştur. Ardından da 17-32 satırlar arasındaki bazı sorunlu kelime ve ibareler üzerinde durmuştur. Armağanda bulunan bir diğer yazı da Marcel Erdal’a aittir: “Anmerkungen zu den Jenissei-Inschriften”, (s. 51-73). Yine bu armağan kitabındaki Türk runik metinleriyle ilgili bir diğer yazı da W.-E. Scharlipp’in “Orchon contra Turfan”, başlığını taşıyan çalışmasıdır (s. 251-256).

2002 yılında Nurettin Demir ile Emine Yılmaz’ın hazırladıkları ve Á. Berta’nın daha önce yayımlanmış bazı makalelerinin Türkçeye çevirisini konu alan *Türkçe Kökenli Macar Kavim Adları* (Ankara: Grafiker Yayınları) adını taşıyan çalışmanın içerisindeki “Yelme ve Bıña” adlı makale de Nurettin Demir tarafından Türkçeye çevrilmiş ve okuyucunun hizmetine sunulmuştur (s. 129-139).

2002 yılında yayımlanmış bir diğer çalışma da I. L. Kızlasov’un, *Pamyatniki runičeskoj pis’mennosti Gornogo Altaya (Učebnoe posobie)* adını taşıyan çalışmasıdır (Gorno-Altaysk, 2002).

V. Thomsen’in *Inscriptions de l’Orkhon déchiffrées* adlı ölümsüz eseri 1993 yılında V. Köken tarafından Türkçeye çevrilmişti. 2002 yılında da bu çevirinin yeni baskısı yapıldı. Yalnız bu yeni baskı V. Thomsen’in *Turcica* adlı çalışması ile bir diğer makalesinin eklenmesiyle yayımlandı (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları).

Bu yılın bir diğer önemli çalışması da Osman F. Sertkaya'ya aittir. "Köl Tigin Yazıtı Ne Zaman Yazıldı ve Dikildi?" (*Orkun*, 57, s. 18-21) adını taşıyan makalede 12 Hayvanlı Türk Takvimine göre Köl Tigin Yazıtı'nın yazılış ve dikiliş tarihi, yazıtın Çince tarih kaydı ile karşılaştırılmak suretiyle ortaya konulmuştur.

2003

2003 yılında oldukça önemli çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan birisi Cengiz Alyılmaz'a aittir. Alyılmaz'ın "Bugut Yazıtı ve Anıt Mezar Külliyesi Üzerine" başlığını taşıyan yazısı Selçuk Üniversitesi *Türkoloji Araştırmaları Dergisi*'nin Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı olan 13. sayısında yayımlanmıştır (s. 11-22). Alyılmaz bu yazısında Bugut Yazıtı ile külliyesi hakkında bilgiler vermiş, yazısını kendi arşivinden fotoğraflarla süslemiştir. Bu yazı İngilizce olarak "On the Bugut Inscription and Mausoleum Complex" adıyla *Transoxiana* (Journal de Estudios Orientales) adlı elektronik derginin 2003 yılında *Webfestschrift Marshak Ērān und Anērān* (Studies presented to Boris Ilich Marshak on the Occasion of his 70th Birthday) adlı armağan sayısında da yayımlanmıştır. Bu armağandaki diğer bazı önemli yazılar şunlardır: T. Hayashi, "Sogdian Influences Seen on Turkic Stone Statues Focusing on the Fingers Representations"; S. G. Klyashtorny, "Ancient Turk Rock Inscriptions in the Talass Ala-Too A Sogdian Word in an Old Turk Inscription"; T. Ôsawa, "Aspects of the relationship between the ancient Turks and Sogdians-Based on a stone statue with Sogdian inscription in Xianjiang-".

2003 yılının önemli çalışmalarından birisi de A. S. Amanjolov'a ait olup *İstoriya i teoriya drevnetyurkskogo pis'ma*, (Almatı, 2003) adını taşımaktadır. Amanjolov, bu eserinde eski Türkçe yazıtların tarihi ve özellikle de Türk runik yazısının kökeni üzerinde durmuştur.

Bu yıl içerisinde Kazakistan'da yayımlanan bir diğer çalışma da S. Karcavbay'a aittir. *Orxon Muraları* adını taşıyan bu eserde Türk runik metinlerinden bazıları yeniden okunmuş ve anlamlandırılmıştır. Dolayısıyla da yeni okuyuş ve anlamlandırma önerileri ileri sürülmüştür. Alışlagelen okuyuş ve anlamlandırmalar dışındaki önerilerden bazıları şunlardır: Yazar *Türk* adını *Türki* şeklinde; *bilge* kelimesini de *bilige* < *bil* + *ig* + *e* şeklinde okumaktadır. Ancak kelimenin sonunda bulunan *e* sesinin neyi karşıladığı belirtilmemiştir. Yazıtlarda birçok yerde geçen ve genellikle *biriki* ~ *ebireki* şeklinde okuna gelen kelimeyi de *eb irki* şeklinde okumakta ve "ebtegi, iyeligimdeki vassal" olarak anlamlandırmaktadır. Yazarın bir diğer ilginç okuyuşu da *Şadpıt* ~ *Şadapıt* unvanını *şad apıt* şeklinde iki kelime olarak okumasıdır. *apıt* < *apa* + *t*; *t*: çokluk eki. KT K 4'te geçen *Togu-balık* yer adını da

Togul-balık okumakta ve yerini Ulan-bator'un batısındaki Togul kenti ile eş tutmaktadır (Bu kitabın tanıtması için bk. Aydın 2005).

2003 yılında yayımlanan bir önemli çalışma da Hatice Palaz Erdemir'in hazırladığı *VI. Yüzyıl Bizans Kaynaklarına Göre Göktürk - Bizans İlişkileri* adlı eserdir (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları). Palaz Erdemir, kitabında Bizans kaynaklarından hareketle VI. yüzyıldaki Kök Türk-Bizans ilişkilerini incelemiştir. Özellikle İştemi ve ardından Tardu'nun Bizanslılarla olan diplomatik ve ticari ilişkileri ele alınmıştır.

Osman F. Sertkaya'nın *yış* kelimesini incelediği “*Yıs (Yış?) / Yis / Yiş Kelimesi ve Akrabaları Üzerine*” adlı yazısı da Selçuk Üniversitesi *Türkoloji Araştırmaları Dergisi*'nin Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı olan 13. sayısında yayımlanmıştır (s. 1-10).

2004

2004 yılının belki de en önemli çalışması Á. Berta'ya aittir. *Szavaimat Jól Halljátok*, A Türk és Ujgur Rovásírásos Emlékek Kritikai Kiadásá (Szeged: Jate Press) adını taşıyan bu çalışmada işlenen yazıtlar kitaptaki sıraya göre şunlardır (Yazıt adlarını okuyuş tercihleri yazara aittir): Köli Çor, Toñukuk, Köl Tegin ve Bilgä Kagan, Ongi, Tez, Tariat, Şine-usu ve Süüdji. Bu yazıtların önce transliterasyonu, transkripsiyonu ardından da Macarca çevirisi verilmiştir. Berta, bazı sorunlu kelime ve ibarelerin açıklanmasında kendinden önceki okuyuş ve anlamlandırmaları da değerlendirmiştir. Yılların birikimiyle orijinal görüşler sunan Berta'nın bu eseri keşke İngilizce ya da Almanca yazılmış olsaydı. Ancak Prof. Dr. Emine Yılmaz ile Doç. Dr. Nurettin Demir'in bu değerli eseri Türkçeye kazandırmak için çalışmaya başladıklarını öğrenmiş bulunmaktayız.

2004 yılının bir diğer önemli eseri de Marcel Erdal'ın hazırladığı *A Grammar of Old Turkic Grammar* (Leiden: E. J. Brill) adlı eserdir. Almanya'daki Türkolojinin önde gelen isimlerinden olan Erdal, Proto-Türkçe ve Altayca sorunundan söz ettiği girişin ardından eserini, Graphemics, Spelling, Phonology and Morphophonology; Morphology; Syntax; Pragmatics and Modality ve son olarak da Notes on the Lexicon bölümlerine ayırmıştır. Kitap, A. von Gabain'in gramerinden sonra eski Türkçe alanında ikinci gramer özelliğini taşımaktadır.

2004 yılında yayımlanan *Zeynep Korkmaz Armağanı* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları)'nda da Türk runik metinleriyle ilgili yazılar bulunmaktadır. Bunlardan birisi S. G. Klyaştorny'e ait olup Türkçeye Özlem Deniz-Yılmaz tarafından çevrilmiştir. “Merkezi Tiyen-Şan'da Yeni Keşfedilen Eski Türk Runik Yazıtları” (s. 261-266) adını taşıyan yazı

Merkezi Tiyan-Şan'da Koçkor Vadisi'nde yuvarlak büyük taşlara yazılmış bir grup runik yazıtın (9 metin) okunuşu ve anlamlandırılmasını içermektedir. Yine aynı armağan kitabının bir diğer yazısı da Osman F. Sertkaya'nın "Göktürk Yazıtlarında Hintçe Unsurlar" (s. 366-380) başlıklı yazısıdır. Sertkaya bu yazısında Türk runik metinlerinde geçen 14 Hintçe (Sanskritçe) kelime üzerinde durmuştur. Bu kelimeler ile Sanskritçe karşılığı aşağıdaki tabloda verilmiştir:

	Eski Türkçe	Sanskritçe
1.	(a)şok ~ (a)şok(a)	< aśoka
2.	(a)zm(a)n	< ayman
3.	buk(a)r(a)k	< vihāra
4.	ç(e)r(i)g	< kśātriya, kśātrika, kśatha
5.	çint(a)n	< candana
6.	(e)rş	< rśi
7.	ışb(a)ra	< Īśvara
8.	kord(a)n	< korttāna
9.	m(a)k(a)r(a)ç	< mahārāca
10.	n(e)k	< nāga
11.	ş(a)d(a)pıt	< śatāpāti
12.	um(a)y	< umā
13.	y(a)l(a)b(a)ç	< yālavāca
14.	y(a)mt(a)r	< yantar

Yukarıdaki tablonun 11. satırında bulunan *şadapıt* kelimesinin skr. *śatāpāti* "a lord of a hundred [yüz kişinin beyi/efendisi]" kelimesiyle ilişkilendirilmesi yeni bir görüş olarak kaydedilmiştir.

Ahmet Taşağıl'ın Kök Türkler serisinin üçüncü ve son kitabı olan *Göktürkler III* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları) adlı çalışma da II. Kök Türk dönemini, yıkılışına kadar işlemiş, eserde daha önceki iki çalışmada olduğu gibi çevrilmeyen bazı Çince belgeler de Türkçe olarak yer almıştır.

2004 yılı içerisinde Taşağıl'ın bir diğer çalışması da oldukça iddialı bir konuyu işlemiştir. *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları)

adını taşıyan bu eserde Çince belgelerde geçen Türk boyları üzerinde durulmuştur. Boylarla ilgili bilgiler verilirken daha önce o boyla ilgili çalışmalarla Türk runik metinlerindeki bilgiler de gözden geçirilmiştir. Eserin sonunda sözü edilen Çince belgelerin hem Türkçesi hem de orijinal metni verilmiştir.

2004 yılında Türk runik metinleriyle ilgili bir önemli çalışma da Talat Tekin'e aittir. 1993 yılında *Irk Bitig The Book of Omens* adıyla İngilizce olarak yayımlanan (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag) çalışmanın Türkçeye çevirisidir. Nurettin Demir ile Emine Yılmaz'ın editörlüğünde Türk Dili Tarihinin Temel Sorunları adlı serinin ilk kitabı olarak yayımlanan *Irk Bitig Eski Uygurca Fal Kitabı* (Ankara: Öncü Kitap Yayınları)'nın Türkçeye kazandırılması elbette bu alanda çalışacak olan bilim adamlarının eserden daha kolay yararlanmasına aracı olacaktır (Bu kitabın tanıtması için bk. Aslan 2004, Aydın 2004).

2004 yılında Talat Tekin'in eski Türkçe ve daha öncesi dönem hakkındaki makaleleri Emine Yılmaz ve Nurettin Demir tarafından bir araya getirilmiş ve Türk Dili Tarihinin Temel Sorunları dizisinin 2. kitabı olarak yayımlanmıştır (Ankara: Öncü Kitap Yayınları). Bu sayede, Talat Tekin'in, özellikle eski Türkçe dönemi ile ilgili yayımlanmış makalelerine ulaşmak ve yararlanmak daha kolay hâle gelmiştir.

2005

Bilim ve Ütopya dergisinin 2005 yılının Şubat sayısı Göktürk özel sayısı olarak yayımlanmıştır. Bu sayıdaki bazı makaleler şunlardır: G. Babayar, "Türk Kültürünün Esas Temelleri Köktürklerde Para Sistemi" (s. 16-24); T. Ôsawa, "Eski Türk Kağanlığı Dönemindeki Toplum Teşkilatına Bir Bakış" (s. 31-36).

2005 yılında yapılan bir diğer çalışma da Erhan Aydın'a aittir. "Cumhuriyet Döneminde Eski Türk Yazıtlarıyla İlgili Çalışmalar" (*Karaman, Dil-Kültür ve Sanat Dergisi*, s. 205-211) başlığını taşıyan bu yazıda Cumhuriyet öncesi ile Cumhuriyet döneminde Türk runik metinleri üzerinde yapılan çalışmalar ele alınmıştır.

Bir diğer yazı da e-dergi statüsünde bulunan ve Prof. Dr. F. Sema Barutcu-Özönder'in editörlüğünde yayımlanan *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* (MTAD: <http://mtad.humanity.ankara.edu.tr>)'nin 2. cildinin 1. sayısındaki "Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller" başlıklı yazıdır. Özen Yaylagül tarafından hazırlanan bu çalışmada Türk runik metinlerinde tespit edilen mental fiiller dört grupta incelenmiştir: 1. Duyu fiilleri. 2. Duygu fiilleri. 3. Anı ve uslamlama fiilleri. 4. Açıklama fiilleri.

SONUÇ: Türk runik metinleri üzerinde, 1995-2005 yılları arasında yapılan çalışmaları değerlendirmeye çalıştığımız bu yazıda, runik metinler üzerine yapılan çalışmaların arttığı gözlemlenmiştir. Bu yayınların bir kısmı, yazıtların bütünüyle neşrini, bir kısmı da sorunlu kelime, ibare veya cümlelerin yeniden okunup anlamlandırılmasını hedeflemiştir. Türk runik metinleri üzerine yapılan çalışmaların artması, doğal olarak Türkçenin eski dönemleri hakkında daha net bilgiler elde etmemize sebep olacaktır.

KISALTMALAR VE KAYNAKLAR

- ASLAN, Sema (2004), “Talat Tekin, Irk Bitig, *Eski Uygurca Fal Kitabı*, Editörler: Nurettin Demir-Emine Yılmaz, *Öncü Kitap*, Ankara 2004, 127 sayfa”, *İlmî Araştırmalar*, 18, Güz 2004, 151-153.
- AYDIN, Erhan (2004), “*Irk Bitig, Eski Uygurca Fal Kitabı*”, *Bilge*, 42, Güz 2004, 52-54.
- (2005), “Sartkoja Karcavbay, *Orhon Muraları*, 1. Kitap, Astana, 2003, 392 s.”, *Türk Dili*, 641, Mayıs 2005, 464-466.
- CLAUSON, S. G. (1971), “Tonyukuk Abidesi Hakkında Bazı Notlar”, çev. İnci Enginün, *Türkiyat Mecmuası*, XVIII, 1973-1975, 141-148.
- (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.
- ED bk. S. G. CLAUSON: 1972.
- ERDAL, Marcel (1991), *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon*, Turcologica: 7, Wiesbaden.
- EREN, Hasan (2004), “A. M. Şçerbak, *Tyurkskaya runika, Proisxojenje drevneyşey pis'mennosti Tyurok, granicy ee rasprostraneniya i osobennosti ispol'zovaniya*, Sankt-Petersburg, 2001, 147 s. Rossiyskaya Akademiya Nauk. Institut lingvistiçeskich Issledovaniy.”, *Türk Dili*, 636, Aralık 2004, 821-825.
- HAMILTON, J. R. (1986), *Manuscripts ougours du IXe-Xe siècle de Touen-houang*, Paris.
- ÖLMEZ, Mehmet (1995), “Göktürk Tarihinin Meseleleri, Probleme der köktürkischen Geschichte, Some Problems of Köktürk History, Osman Fikri Sertkaya”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 5, 1995, 284-285.
- SERTKAYA, Osman F. (1999), “Göktürk Tarihinin Meseleleri: Köl Tigin ile Bilge Kagan Yazıtlarında $p(a)r \sim (a)p(a)r$ Kavim Adının Okunuşu ve Kavmin Kimliği Üzerine”, *Orkun*, Türkçü Dergi, 12, Şubat 1999, 23-26.
- SINOR, D. (1982), “The Legendary Origin of the Türks”, *Folklorica: Festschrift for Felix J. Oinas*, Bloomington, Indiana, 223-257.

- TEKİN, Talat (1968), *A Grammar of Orkhon Turkic*, Bloomington, The Hague: Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series: 69.
- TEZCAN, Semih (1995), “Über Orchon-Türkisch *çugay*”, *Beläk Bitig, Sprachstudien für Gerhard Doerfer zum 75. Geburtstag*, Herausgegeben: Marcel Erdal und Semih Tezcan, *Turcologica*: 23, Wiesbaden, 223-231.